

nunda birçok kitaptan faydalanarak kaleme aldığı bu eserde Hz. Âdem'den kendi dönemine kadar İslâm dünyasındaki olayları kronolojik sıraya göre kısa ve öz-lü bir şekilde anlatır. Eser bir mukaddime, iki bölüm (makale) ve bir hâtimeden meydana gelmiştir. Mukaddimede Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e, ilk bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren, ikinci bölümde hicretten 845 (1441) yılına kadarki olaylar ve bu arada şairler hakkında bilgi verilmiş, hâtimede ise müellifin doğup yetiştiği Herat'ın sosyal durumu anlatılmıştır. Arapça ve Farsça bazı şiirlerin de yer aldığı *Mücmel-i Faşihî* Seyyid Mahmûd Horasânî tarafından yayımlanmıştır (Meşhed 1339-1341 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Fasîh-i Hâfî, *Mücmel* (nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî), Meşhed 1339-41, nâşirin önsözü; *Ferheng-i Fârsî*, VI, 1367-1368; Zehrâ-yi Hânlerî (Kiyâ), *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348 hş., s. 381, 450; İsfizârî, *Ravzâ-tü'l-cennât ft evşâfi târîhi Herât* (nşr. Muhammed Kâzım), Tahran 1338-39, I, 222; Browne, *LHP*, III, 426-428; Storey, *Persian Literature*, I, 90-91; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 473, 494-496; a.mif., *Gencîne-i Sühân*, VI, 1-8; Rypka, *HIL*, s. 441; Neffîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 238; Hânbabâ, *Fihrist*, IV, 4542; Ahmed-i Gülçîn-i Maânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, Tahran 1350 hş., II, 773-774; Barthold, *Türkistan*, s. 57-58; Dih-hudâ, *Luğatnâme*, XXX, 269; DMF, II, 1905.

RIZA KURTULUŞ

FASL

(bk. FASIL).

el-FASL

(الفصل)

İbn Hazm'ın

(ö. 456/1064)

dinler ve mezheplere dair eseri.

Tam adı *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ² ve'n-nihâl* olan eser *el-Faşl* (veya *el-Fişal*) diye tanınır. Müellif eserin mukaddimesinde dinler ve mezheplere dair pek çok kitap yazıldığını, fakat bazıları çok hacimli olduğundan güç anlaşıldıklarını, bazıları da muhtasar olduğundan inceledikleri konuları yeterince tahlil edip eleştiremediklerini, kendisinin ise İslâm dışı dinlerin ve İslâm içinde ortaya çıkan mezheplerin görüşlerini belirleyip değerlendirmek amacıyla orta hacimde bir kitap yazdığını söyler.

Allah'ın varlığı ve âlemin hudüsünün kanıtlanması ile başlayan eser yahudi-

ler ve Tevrat, hıristiyanlar ve İncil, İslâmî fırkalar ve bunların belli başlı itikadî meselelere dair görüşlerinin tenkidi konularını ihtiva eder. Eserde konular bazan "fasl", bazan "bab", bazan da "el-kelem fî..." başlığı altında toplanmış, düzenli bir sistem takip edilmemiştir.

İhtiva ettiği konuları dikkate alarak *el-Faşl*'ı dört bölümde incelemek mümkündür. Birinci bölüm iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımda hakikatin bilgisine ulaştırıcı istidlâl metotları üzerinde durulur ve sofistlere ait karşı görüşler eleştirildikten sonra Allah'ın varlığı konusuna geçilir. Burada âlemin öncesiz olduğunu, dolayısıyla bir yaratıcısı bulunmadığını kabul edenlerce hudüs görüşüne yöneltilen itirazlar cevaplandırıldıktan sonra âlemin yaratılmış olduğuna ve yüce bir yaratıcısı bulunduğuna ilişkin çeşitli deliller zikredilir. Tabiatçı filozof Ebû Bekir er-Râzî tarafından ileri sürülen ve nefis, mekân, halâ (boşluk) ve zamanın da Allah gibi ezeli olduğunu savunan teorinin yanı sıra evrenin birden fazla yaratıcısı bulunduğunu iddia eden çeşitli dinî ve felsefî görüşler de tenkit edilir. Bu arada hıristiyanların çeşitli mezheplerince benimsenen ulûhiyyet anlayışlarına temas edilir. Âlemin bütün unsurlarıyla bir anda ve topluca yaratıldığını öne sürenlerin iddiaları cevaplandırılarak bu kısım tamamlanır. İkinci kısımda nübüvveti ve melekleri inkâr eden Brahmanizm'den söz edilerek nübüvvetin lüzumu ve mucize ile ispatı gibi konular üzerinde durulur, mucize ile sihir arasındaki farklara temas edilir. Hayvanlara da peygamber gönderildiğine dair görüşün tenkidinden sonra tenasüh inancının İslâm akaidine aykırı olduğu belirtilir. Şeriatları inkâr eden felsefî görüşlerin reddedilmesinin ardından yahudi, hıristiyan ve Mecûsiler'in bir kısım peygamberleri tasdik edip bir kısmını inkâr etmelerinin yanlışlığı anlatılır.

İkinci bölümde yahudilerin Tevrat adını verip ellerinde dolaştırdıkları kitapta ve İnciller'de açık çelişkilerin bulunduğu belirtilerek bunların tahrife uğramış oldukları sonucuna varılır. Tevrat'ta Hz. Âdem'in hem bir ilâh hem de bir insan olarak gösterilmesi, Hz. Nûh ve çocuklarının yaşları konusunda farklı rakamların verilmesi, Hz. Lût'un kızlarıyla cinsî münasabette bulunduğunun iddia edilmesi, İsrâiloğulları'nın Mısır'da kalış süresiyle ilgili rivayetlerin farklılık arzemesi, Hz. Hârûn'un İsrâiloğulları'nca tapınılan buzağıyı yapmakla itham edil-

mesi gibi hususlar Tevrat'ın tahrif edilmiş olduğunu gösteren çelişkili ve yanlış bilgiler arasında zikredilir. Bu bölüm Tevrat'ın nasıl tahrif edildiğini anlatan bir kısım sona erer.

Üçüncü bölümde İnciller üzerinde durulur. Burada, mevcut İnciller'le Tevrat'ın mukayesesi yapılarak aralarındaki çelişkiler tesbit edilir; kırk üç fasılda incelenen bu çelişkili bilgiler İnciller'in hıristiyan azizlerince yazıldığının delili olarak zikredilir. Yine aynı bölümde hıristiyanların İnciller dışındaki dinî kitaplarında bulunan bilgilerin yanlışlığı, hıristiyanlarca müslümanlara yöneltilen tenkitlerle bunların cevapları, hıristiyanların Şif rivayetlerine itibar etmeleri ve bunun yanlışlığı, Kur'an'ın tevâtür yoluyla sabit oluşu, mülhidlerinde zayıf rivayetlere dayanarak İslâm'a yönelttikleri itirazların reddi, dünyanın küre şeklinde oluşu ve nasların bunu haber vermesi, dünyanın sona eriş zamanının bilinemeyeceği gibi konulara yer verilir.

Yaklaşık üç buçuk cilt tutan dördüncü bölümde itikadî İslâm mezhepleri incelenir. Burada Ehl-i sünnet, Eş'ariyye, Mu'tezile, Mürce, Şîa ve Havâric'den oluşan başlıca İslâmî mezhepler arasında doğruya en yakın olan mezhebin Ehl-i sünnet olduğu belirtilerek hak mezhebin görüşleri delillendirilmeye ve diğer mezheplerin görüşleri çürütülmeye çalışılır. Her fırkanın kelâm problemlerinden birine bağlı olarak ortaya çıkışı, Ehl-i sünnet dışındaki mezheplerin, özellikle Şîa'nın İslâm'dan uzaklaşması, Allah'ın birliği ve yaratıklara benzemekten tenzihî, sıfat kavramının Allah'a atfedilmesinin yanlışlığı, Allah'a mekân nisbeti ve istivâ meselesi, ilâhî isim ve sıfatların mânaları bu bölümde incelenen konulardandır. Daha sonra rü'yetullah, haluku'l-Kur'an, Kur'an'ın i'câz yönleri, kazâ ve kader, hidâyet-dalâlet, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılması, ta'dîl ve tecvîr meselesi, iman-küfür, itaat-isyân, va'd-va'id, günahkârlara verilen isimler ve tekfir konularına yer verilerek Ehl-i sünnet'e muhalif görüşler reddedilir. Peygamberlerin ismeti, Hârût ve Mârût'la ilgili bazı rivayetlerin asılsızlığı ve meleklerin günahsızlığı, taklidî imanın geçerliliği, fetret devrinde yaşayanlarla irtidat ettikten sonra tekrar iman edenlerin durumları, âhîret halleri, ba'sa iman etmeyenlerin kâfir oldukları, cennet ve cehennemle ilgili meseleler, imâmet, tafdil ve ashap arasındaki ihtilâflara ilişkin tartışmalar, çocuklarla kadın-

طوائف من الناس فلو ذهب ذهبه من قوق من الامم من القول يستحقه...
 والاضار وعددهم من جملة السلي الساتب محمد بن...
 بوثرى بن رضوان الرازي الطبيب والبلطع...
 بالعلم الالهي...
 علمه بجلوه...
 والفرقان...
 ومانه على الموم...
وهو مصطلح الخطابي وهو السوسنطية قال ابو جرد...
 الفخرية اصناف مصنف مهم في الخطابي...
 عند من...
 الحراس...
 حتى صغر...
وهو...
 وجيش الختل...
 من استعجل...
 المنظمة...
 لا يفي...
 والسنة...
 موجود...
 على العودان...

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين...
 من الناس...
 واكثر...
 وقد...
 نفسه...
 كتابه...
 الضم...
 فلو...
 في...
 فخص...
 الكون...
 اجز...
 فنقل...
 علم...
 آله...
 انما...
 ثم...
 لما...
 واصل...
 والبر...
 على...

el-Faşl'ın ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1267)

tirilen Eş'ariyye'ye yer yer hatalı görüşlerin atfedilmesi, bir iki Eş'arî âlimine ait kanaatlerin bütün mezhebe teşmil edilmesi, ayrıca zaman, mekân ve nefsin kidedi meselesi daha önce Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 322/933-34) tarafından incelendiği halde (*A' lāmü'n-nübüvve*, s. 10-14) bu konulara ilk defa *el-Faşl*'da yer verildiğinin iddia edilmesi, eserin ihtiva ettiği bazı bilgilerin güvenilirliğini zedeleyici mahiyette görülmüştür.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunan (Bağdatlı Vehbi, nr. 824; Cârullah Efendi, nr. 1267) *el-Faşl* ilk defa Kahire'de yayımlanmış (1317-1320), daha sonra Muhammed İbrâhim Nasîr ve Abdurrahman Umeyre tarafından tahkik edilerek büyük boy beş cilt halinde neşredilmiştir (Cidde 1402/1982).

BİBLİYOGRAFYA :
 İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre); Ebû Hâtîm er-Râzî, *A' lāmü'n-nübüvve*, Tahran 1397/1967, s. 10-14; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 696; Kemâleddin el-Enbârî, *ed-Dâ'î ile'l-İslâm*, Beyrut 1409/1988, s. 212; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 105-108, 111-114, 120; Muhammed Ebu Laila, "An Introduction to the Life and Work of Ibn Hazm", *IQ*, sy. 29 (1985), s. 93-170; Abdülkâdir Mahmûd, "el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl", *Tl*, VII, 542-561.

 YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

FASLÜ'L-HİTÂB
 (فصل الخطاب)
 Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir tabir; sözlü ve yazılı ifadelerle başlangıç cümlesini asıl kısımdan ayıran tabir anlamında belâgat terimi.

Arapça **fasl** (ayırarak, ayırt etmek) ve **hitâb** (karşılıklı konuşmak; söylenen söz ve yapılan konuşma) kelimelerinden meydana gelen bir isim tamlamasıdır. Faslı masdar olarak "karşılıklı konuşmayı kesmek, kavgayı ayırmak; davayı çözüme kavuşturan kesin hüküm"; ism-i fâilî olan **fâsilî** ise "hakkı bâtilden ayırt eden söz; sözü dua kısmından ayıran 'emmâ ba'dü' ifadesi" anlamına gelir.

Faslü'l-hitâb Kur'an-ı Kerim'de (Sâd 38/20), Hz. Dâvûd'a verilen bir nimet ve üstün yeteneği belirten bir tabir olarak geçmektedir. Bazı tefsir âlimleri bunu, sözü dua kısmından ayıran "emmâ ba'dü" (bundan sonrasına gelince) ifadesi olarak yorumlamaktadır. Ancak Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Hz. Dâvûd'un ana

ların halife olamayacakları hususunda âlimlerin ittifakı, mefdûlün imâmetinin câiz oluşu, hilâfetin geçerliliğinin şartları, emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münkerin şekli, fâsik bir halifenin idaresi altında yapılan ibadetlerin geçerli oluşu gibi hususlara yer verildikten sonra ehli-bid'atın küfre götüren veya akli açıdan muhal olan görüşleri, kerâmet ve sihir yoluyla varlıkların mahiyetlerini değiştirmenin imkânsızlığı, isimle müsemmanın farklı olduğu, tekvin ile mükevvenin aynı olduğu, mâna ve ahval gibi sıfat teorilerinin eleştirisi, yaratmanın devamlılığı ve Allah'ın evreni her an yaratması, cevher ve arazlara ilişkin hükümler, kü-mûn-zuhûr ve tevellül meseleleri, ruhun cisim oluşu, cisimlerin sonsuzca bölünmesinin imkânı ve kelâmcıların atom nazariyesinin reddi, bütün bilgilerin zaruri oluşu ve tekâfü'l-edillenin reddi gibi konular üzerinde durularak eser tamamlanır.

reddederek âlimlerin çoğunun *el-Faşl*'ın objektifliği ve orijinalliği hususunda birleştiğini söylerler. Gerçeğin bilinmesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle dinleri ve mezhepleri incelemeyen önce epistemoloji ve ontoloji konularına yer verilen *el-Faşl*'da, daha önceki benzer kitaplarda bulunmayan İslâm dışı din ve mezheplerin mukayeseli olarak incelenmesi, ayrıca kaynakları arasında bulunan Chrysostum, Atricanus ve Saadiya Gaon'un (veya Saîd el-Feyyûmî) eserlerinden doğru iktibaslarla bulunulması, nihayet kutsal kitap metinlerini karşılaştırmada modern hristiyan bilimcilerinin dikkatini çekerek onlara öncülük yapması, eserin objektifliği ve orijinalliğine ait deliller arasında gösterilebilir. Sistematik bir metot kullanılarak birden fazla tanrıya inanan çeşitli din ve mezheplerin ortak noktalarının belirlenip buna göre tasnifler yapılması ve kelâmcıların özellikle tabiat felsefesinin tenkidine yer verilmesi *el-Faşl*'ın dikkat çekici özelliklerindedir.

el-Faşl'da zikredilen isbât-ı vacib delillerinin Kemâleddin el-Enbârî'ye ait *ed-Dâ'î ile'l-İslâm* adlı eserde bazı kelime farklılıklarıyla aynen tekrar edilmesi, eserin daha sonraki âlimlerin başvurduğu önemli bir kaynak olduğunu gösterir. Bununla birlikte eserde, ilâhî sıfatlara dair görüşlerinden dolayı şiddetle eleş-